

Om vikingetidens masker med mere.

Af Thorkild Ramskou

Vikingetidens ornamentik er en forunderlig verden at dukke ned i. Man bliver aldrig færdig, når man først er begyndt at beskæftige sig med den.

Ornamentik er noget i retning af pryd eller pynt, der gør store flader tiltrækkende at se på. Megen ornamentik er blot pryd eller pynt, men der kan ikke være tvivl om, at meget af det, vi i dag anser for blot at være leg med linjer, i mange tilfælde har haft en mening og har betydet noget for vikingetidens mennesker, således at forstå, at når de så de og de linjer, har de forbundet noget med dem. I enkelte tilfælde er vi så heldige, at vi kan gennemskue hvad linjerne har betydet. Et sværd stukket gennem et cirkelslag antyder, at her dræber Sigurd ormen Favner, der lå og rugede over sit guld. En, der er ved at blive slugt af et uhyre, kan med rimelighed tolkes som en fremstilling af Odin, der ved verdens undergang, Ragnarok, bliver ædt af Fenrisulven. Og der findes flere lignende fremstillinger, f.ex. billedstenen fra Hørdum kirke i Thy. Billedet forestiller to mænd i en båd. Den ene har trådt foden gennem bundbrædderne, den anden sidder med hævet økse for at kappe en fiskesnøre, der sigter mod nogle bugtede linjer. Havde vi ikke kendt Eddadigtet om Thor hos jætten Hymer, vilde vi ikke have kunnet vide, hvad det skulde forestille. Nu er vi klare over, at det er en illustration til det nævnte digt, og at det er den mest dramatiske situation, der er fremstillet, nemlig at Thor er ved at få Midgårdsormen på kroge, medens Hymer får kolde fødder og kapper linen, så ormen

synker i dybet igen, hvor den ligger og venter på verdens undergang, Ragnarok, da den atter skal komme og spille sin uhyggelige rolle.

Et motiv, der ikke er særligt almindeligt, er en maske, der nok har menneskelige træk, men som alligevel er meget fjern fra de naturalistiske gengivelser af mennesker, som man også kender fra vikingetiden. Det er nogle meget stiliserede »åsyn« der ses på nogle runesten og skrin og andre genstande, fortrinsvis fra nuværende Danmark og fra tidligere danske områder.

Det er på grund af de store tomme øjenhuler, de stiliserede, flettede skæg og de horn, som ansigterne undertiden er udstyrede med, at disse dæmonlignende ansigter allerede tidligt af arkæologer er blevet kaldt masker, uden at man iøvrigt har taget dem op til nærmere overvejelse. Ornamentale er de, og de anvendes også som ornamentik, men der er noget ved dem, der gør, at man alligevel må tro, at der ligger en dybere mening bag dem. Men hvilken?

Fra det nuværende Danmark kendes de fra tre runesten: Århus-stenen, Skjern-stenen og den fra Sjelle. Endvidere findes der en indskriftløs sten ved Sjøllebro, der kun bærer masken. Endelig ses den på et håndtag til en spadserestok, fundet i nærheden af Køge, samt på nogle beslag til et skrin fra en rig vikingetidsgrav i Bjerringhøj i Viborg amt. I Skåne kendes masken på runesten fra Börsarp, Hunnestad og Vestra Strö. I Södermanland kan masken ses på tre runesten og i Norge findes der en på en åretold fra

Fig. 1. Parti af stokkehåndtag fra Køge med indskåret maske. (TR fot)

Gokstad-fundet. Endelig findes maskerne også på de såkaldte Bamberg- og Cammin-skrin, der begge tydeligt er af skandinavisk oprindelse. Det sidste er, så vidt man ved, ødelagt under den sidste verdenskrig. Det andet står nu i Bayrisches Nationalmuseum, i München.

I SKALK, 1, 1961 har Asger Dragsholt vist, hvorledes sådanne masker kan laves efter et snitmønster. De enkelte, udskårne dele flettes sammen, og resultatet bliver som de ses på de nævnte genstande.

Vi kan sikkert gå ud fra, at masker har været i anvendelse ved visse lejligheder i vikingetiden. Når man klæder sig ud, er det for at forestille eller repræsentere et eller andet. Men de overlevede

tekster af nordisk oprindelse lader os fuldstændig i stikken i det henseende.

Man kan derfor sige, at N. Sjöberg i sin tid har gjort en fortjenstfuld indsats ved i tidsskriftet FATABUREN (1907, p. 31 ff) at have fremdraget af ubemærketheden et lille afsnit af Constantin Porphyrogenetos' bog: »De Ceremoniis Aulae Byzantinae.« I, 83, der beskriver »den gotiske fest« hvor væringerne - de skandinaviske lejetropper, som den byzantinske hersker holdt som sine særligt betroede hær- og flådeafdeling - fik lov til at fremføre nogle af de ceremonier, som de kendte fra deres hjemland. Her citeres Sjöbergs oversættelse af Constantins text, for at undgå en oversættelses oversættelse:

En germansk julfest i Konstantinopel på 900-talet.

Den byzantiske kejsaren Konstantin Porphyrogenetos (regerade 912-959) skildrar i sin bok: De ceremoniis aulae Byzantinae, I: 83, på följande sätt: Saker som äro att iakttaga vid nittonsoffors- eller nittonbordsfesten, under hvilken den s.k. gotiska leken firas.

På nionde dagen i dodekaemeros eller de tolf dagar, som följa näst efter Kristi födelsefest, och som tillbringas under glädje och gamman, när herrarna skola sätta sig till middagen, som brukar kallas vinskördsmiddagen, då stå vid de båda ingångarna till den stora matsalen med de nitton sifforna de, som äro färdiga att utföra den gotiska leken. De stå uppställda på följande sätt. Framför den vänstra ingången till matsalen, där också amiralen står, står chefen för veneterna med en del gemene och flöjtblåsare ur sin afdelning. Bakom honom stå två goter klädda i gounia med håret utåt och masker af olika utseenden, samt i vänstra handen skölden, i den högra däremot spön. Detsamma gäller ock chefen och en del af prasinernas parti, som stå vid högra ingången tillsammans med chefen för livvakten. Så

snart kejsaren kommit från bollspelet till häst, befaller han ceremonimästaren att införa dessa, och denna i sin tur generalintendenten för skådespelen. Sedan denne därefter gått ut ur stora matsalen, befaller han dem komma in. De skynda då hastigt in och slå på samma gång med spöna på sköldarna, som de bära, och åstadkomma därigenom ett stort buller, i det de ideligen ropa: jul, jul, och nalkas så nästan ända fram till det heliga bordet. Då de äro straxt bredvid detta, springa de två afdelningarna från båda sidor tillsammans, så att de bilda en dubbelkrets. Sedan de på detta sätt sprungit tre gånger kring det heliga bordet, drager sig hvardera afdelningen tillbaka till sin plats, veneterna till vänstra sidan och prasinerna till den högra, och de af de två partierna, som kallas goter, uppläsa den s.k. gotiska sången.

Der er et par bemærkninger til udtrykkene »veneterne« og »prasinerne«. De er oprindeligt navne på forskellige cirkuspartier, men under hans regeringsperiode, blev de benævnelser for forskellige afdelinger af hof og administration m.m. og i dette tilfælde går de altså på henholdsvis hær og flåde.

»Gounia« betyder pelse, og det anføres som noget besynderligt, at de bæres med hårsiden udad, hvad det selvfølgelig også er, for de, der bærer pelse for at holde sig varme, har selvfølgelig hårene indad. Så varmer de, og eventuel sne eller regn gør ikke pelsen ubehagelig. Kun de, der vil vise sjældne og kostbare pelse, bærer dem med hårsiden udad.

Den såkaldte gotiske sang, var det sprogforskerne tidligere heftede sig ved, indtil man fandt ud af, at det blot drejede sig om en stærkt korrumperet latinsk text, ødelagt gennem afskrifters afskrifter og transcriberet til græske bogstaver. Teksten indeholder ikke andet, end hvad der normalt skulde afsynges til kejserens pris, og har ingen interesse for nordiske forhold, udover, at de »gotiske« lejesoldater fra hær og flåde, har fremsagt hyldestvers til kejseren på

hans eget modersmål. Man må formode at det også har været tilfældet i f.x. Schalburg-korpset, der rekrutteredes blandt danske statsborgere, der tjente under Adolf Hitlers regime, så længe det varede.

Hvad man skal hefte sig ved, er beskrivelsen af de optrædende afdelinger fra hær og flåde, og især de fire udklædte personer, der kaldes goter, samtidig med, at de ikke udklædte militærpersoner, omtales med samme benævnelse. Men på Constantins tid var der ingen goter i Constantinopel. De var gledet ud af lejetropperne et par århundreder i forvejen. På Constantinos Porfyrogennetos' tid, bestod de fremmede, betalte, tropper af »russer«, der må være svenske, bosatte Rusland, og »væringer« d.v.s. skandinaver, som udgjorde det germanske element i lejetropperne, og som altså i løbet af juletiden fik lov til at underholde kejseren med nogle af de ceremonier, der udførtes blandt deres egne, i det høje nord, ved vintersolhvervstide.

Maskerede mænd med vrangvendt pels. Man kommer straks til at tænke på forrige tiders julebukke, der drev spøg i julestuerne både til skræk og morskab for store som små.

Meget længere kan man sikkert ikke komme, hvor gerne man end vilde at de »gotiske« masker ved Constantins hof skulde se ud som dem, der nu er erkendt som masker på runestenene og andre steder. Men hvad skal de dér? Gøre folk bange, selvfølgelig, så de lader mindesmærker og grave i fred.

Det er en gammel tolkning (se Danmarks Runeindskrifter, Text, spalte 850) der sikkert har fundet sin bekræftelse ved fundet af maskestenen ved Sjellebro. På den ser man en af disse »Grand Guignol«-masker uden ledsagende indskrift. Den blev i slutningen af vikingetiden opstillet ved en bro over Alling-å. I det tilfælde synes det klart, at maske-stenen er sat der, for at holde henholdsvis onde mennesker og onde ånder fra at skade dem, der skulde passere den farlige strækning. Tilmed nævner Tang Kristensen et sagn

om den skrækkelige åmand i Allingå, der krævede sit årlige menneskeoffer. Der er næppe tvivl, stenen med den grumme maske er opstillet for at beskytte de vejfarende og for at skræmme åmanden.

Med hvem og hvad forestiller så masken? Det er ikke godt at vide. Det vil være nærliggende at tænke på de runeindskrifter, der udsiger ønsket om at den, der ødelægger mindesmærket på den ene eller anden måde skal blive til en »ræte«, (Danmarks Runeindskrifter, sp. 702) der skal være en stærkt nedsættende betegnelse med usikker betydning. Feilbergs Ordbog over Danske Almuesmål, III p. 109, siger at en »ræde« er et fugleskræmsel, der også kan hedde en »ræddemand.« Endelig er der ordet »ræddelig« i betydningen afskyvækkende.

Dansede Væringerne i Miklagård med »ræde«-masker tilvirkede efter »Dragsholtske snitnønstre«, som på den svenske runesten fra Aspø (se Hans Christiansson: Sydsandinavisk stil, 1959, fig. 139), eller var det direkte dyremasker med horn og bevægelig underkæbe, der blev båret af de optrædende med de omvendte pelse? På Falster talte man i ældre tid om, at man »trak i bjørnestadsen« ved sådanne lejligheder. Det bliver vanskeligt, om ikke umuligt at finde sagens rette sammenhæng, og idag vil mange spørge sig hvad disse skrækfigurer havde at gøre ved juletid og fastelavn, men de bør betænke at engang var julen en fest hvor gengangere og underjordiske var på færde.

Den skrækkindjagende maske er ikke ukendt fra endnu tidligere tider i Europa og er vel kommet til os fra Middelhavslandene, hvor »Gorgoneion« Medusamasken var en meget udbredt amulet, til afværgelse af ondt.

Masken mellem to fabeldyr eller »løver« går ligeledes tilbage til klassisk tid som ondtavfærgende fremstilling, (se Alföldi, Acta Archaeologica vol V p. 122 ff.) og op mod middelalderens begyndelse, i sen vikingetid, kan man se de mærkværdigste ting ske

indenfor de nordiske stilarter, ting, der tilsyneladende indvarsler den romanske kunst, som vi træffer den i vore kirker, især på døbefonter og thympana.

Som et fremragende eksempel herpå kan vi tage guldskatten fra Vester Vedsted fra det 10. årh. En af genstandene er et smykke med seks dyrefigurer, der dog må enes om 3 hoveder. Altså sikkert tre par modstillede løver hvis egne hoveder, der ikke er blevet plads til. De må to og to nøjes med den maske de er grupperede omkring.

Ser vi på en døbefont som den i Veggerby (Erling Rump, Kultkar, 1974, p. 101) ser vi en maske, hvis skæg ikke er uligt vikingetidsmaskernes, anbragt mellem to løver. På døbefonten i Farsø må løverne

Fig. 2. Guldbroche fra Vester Vedsted. Seks dyr ~~ma~~ enes om tre hoveder. (TR fot)

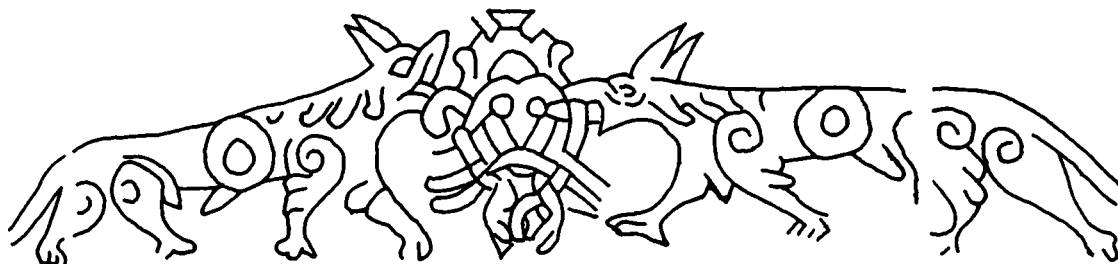

Fig. 3. Maske mellem to løver. Runesten fra Lund. (efter Wimmer: *De danske Runemindesmærker*)

enes om masken, deres egne hoveder er forsvundne. (Rump, p. 91) og det er et ikke sjældent fænomen i romansk kirkekunst.

Den enligt forekommende skrækmaske er nævnt for vikingetiden. Men masken mellem to løver forekommer også fra samme periodes senere del, nemlig på en runesten fundet nedmuret i Allehelgens kirke i Lund. På den ses en løve på hver sin side af en ægte vikingetidsmaske. Men også løverne er i sen vikingetidsstil, selv om korstegnet for hver ende af indskriften indvarsler den mere eller mindre ægte kristne tid (se Danmarks Runeindskrifter nr. 314, Lund). Løvernes hoveder synes at være, hvad en stenhugger har kunnet få ud af de tredimensionale dyrehoveder, der kendes på så mange genstande fra

Fig. 4. To dyr med masker fra Bamberg skrinet. (TR fot. efter gipskopi i Nat. Mus.)

Fig. 5. Maske fra Bamberg-skrinet. Retoucheret foto af gipsafstøbning i Nationalmuseets 1. afdeling. (TR. fot.)

samme periode, blandt andre på Cammin- og Bambergskrinene.

Begge skrin må som nævnt være fremstillet i Danmark omkring år 1000, og om Bamberg-skrinet går der det charmerende, men desværre ubeviselige rygte, at det skal have tilhørt Knud d. Stores datter Cundigunde der blev gift med den tyske kejser Henrik III i 1036. - Og om det forsvundne Cammin-skrin har man gættet på, at det var det, den norske konge Sigurd Jorsalfarer skænkede kirken i Kongshelle, hvorfra det skal være blevet røvet af Venderne, da de i 1127 plyndrede byen. (se Shetelig: Bohuslänska Studier, 1932-33).

På begge skrin ses skulpturelle dyrehoveder i Jellingstil af den art, der kunde blive til de stenhuggerens profilfremstillinger, der ses på runestenene fra Lund. På begge ses endvidere enkeltstående masker, af samme art som dem, der ses på runestenene. Men lignende masker ses også anbragt på mere eller mindre naturalistiske firefodsdyr. Og deres lighed med nogle af de jyske løver på romanske døbefonte er slående, selv om man ikke træk for træk kan vise nøjagtige paralleller. Det kan man trods alt heller ikke forvente, da der er et vist tidsinterval mellem dem. Men det synes som om, man i slutningen af vikingetiden kan spore indflydelse fra den kommende kristne romanske kunst. Bortset fra de allerede nævnte, kan omtales den symbolske fremstilling af Golgatha på en vikingetids guldring (Ramskou, SKALK) og på runestenene fra Årdala (Kristjanson fig. 32) og Vejleby (D.R. fig 193)

At man kan finde de samme symboler, omend udtrykt på forskellige vis, på genstande fra sen vikingetid og tidlig middelalder, er der intet påfaldende i. Det er perioder, der glider jævnt over i hinanden, uden at det er os muligt at hæfte et bestemt årstal på en grænse. For der er ingen fast grænse. Hvordan skulle der også komme det? I Norge er man så heldig at have bevaret trækirker med udskæringer,

Fig. 6. Guldarmring fra vikingetid med Golgatha-symbol, samt detaille af samme med et gribedyrshoved i hjerteformet indramning der ses over toppen på »livets træ«. (TR fot)

der illustrerer oldtidssagn, f.ex. de centrale dele af sagnet om Sigurd Fafnersbane. Og en hel stilart fra sen vikingetid har fået sit navn efter udskæringerne på stavkirken i Urnes, selv om de kun viser samme stil i dens seneste, udvandede form. De er dog eksempler på, at man i de tidligste kirker kunde anvende dekorative og fortællende motiver fra den hedenske tid.

I det sydlige Skandinavien har vi ikke trækirkerne bevarede. I Danmark kan vi kun opvise en enkelt planke fra kirken i Hørning med sen Urnes-stil.

Til gengæld ser det ud til, at vi via runesten (cf. stenen fra Lund) kan spore de magiske masker fra sen vikingetid til den romanske stenhuggerkunst, og at mellemstadiet kan findes på de to skrin fra Cammin og Bamberg. På begge ses »rene« vikingetidsmasker, og tilsvarende masker, sat på dyr med fire ben, som forløbere for de romanske løver.

Vil man lede efter ægte hedenske motiver i danske romanske kirker, kan man se på døbefonten i Astrup kirke, hvor en mand med et bedrevidende eller poliskt smil stikker sit sværd i en nederdrægtig drage. Det kan udmærket være Sigurd, der snigmyrder Fafner, men næppe hverken Sct. Michael eller Sct. Georg. De plejer nemlig at bruge spyd, når de fælder uhyrer. Sigurd er vistnok den eneste, der gør det med håndkraft på nært hold. Og af andre figurer, der kan peges tilbage til vikingetiden er de stærkt phalliske herrer, der kan ses på nogle nordjyske døbefonte (Rump p. 23). Også de kan være ondtafværgende såvel som maskerne og løverne. Tidligere tider uddrev den onde ånd af det uskyldige, men udøbte barn, og der kan derfor være rimelighed i at netop døbefonten udstyres med figurer, der kan skræmme alle onde magter bort. At nogle af figurerne kan føre deres aner tilbage til hedensk tid er ikke mærkværdigt. De gamle guder og deres comparserie forsvandt ikke med kristendommen. De sad blot ikke længere i højsædet. Nogle af dem lever stadig.

Fig. 7. Formodentlig en fremstilling af Sigurd, der dræber Fafner. Døbefont i Astrup kirke (Efter tegning af E. Rondahl).

Fig. 8. Fallisk mand mellem to løverumper på døbefonten i Vester Tørslev kirke. (Jesper Høm fot. Fra Nat. Mus. II's billedsamling).

